

Sergiu PAVLICENCU
Institutul de Filologie
(Chișinău)

CONCEPTUL DE *SISTEM* ÎN ȘTIINȚA EMPIRICĂ A LITERATURII

Abordarea sistemică în cercetarea științifică, în general, nu este un lucru nou, avînd un amplu spectru în diferite științe și chiar o istorie a sa, marcată de perioade de înviorare, dar și de stagnare. Am putea admite că încă Aristotel intuise o asemenea abordare cînd afirma că întregul înseamnă mai mult decît suma părților. Dar pînă la începutul secolului al XX-lea înțelegerea sistemelor nu a fost formalizată într-o concepție sau teorie științifică clară. Atît sistemologia, ca ramură a științei care se ocupă de studierea sistemelor, în general, cît și cercetarea sistemică din cadrul diferitor științe concrete au înregistrat performanțe remarcabile pe întreg parcursul secolului trecut. În opinia mai multor cercetători, teoria sistemelor s-a constituit în ultimele decenii într-o adevărată paradigmă. Astfel, R. Baasner [1, p. 187] consideră că „teoria sistemelor a devenit cea mai importantă paradigmă sociologică a ultimei decade – cel puțin în științele culturii”. În ultima vreme, influența teoriei sistemelor este determinantă într-un șir de discipline, cum ar fi cibernetica, biologia, sociologia, științele politice, lingvistica, știința literaturii ș.a.

Cu referire la teoria literaturii, conceptul de sistem literar își găsește, istoric vorbind, una dintre primele sale expresii în sînul școlii formale ruse, în primul rînd, în lucrările lui Iuri Tînianov, în special, în *Despre evoluția literară* (1927). Nu ne vom opri asupra acestui aspect aici, l-am abordat succint cu alt prilej. Ceea ce trebuie însă reținut este că aproape toate abordările sistemice ale literaturii se revendică pînă în prezent, într-un fel sau altul, din concepția lui Tînianov despre literatură ca sistem literar, din scrierile altor reprezentanți ai formalismului rus, care, după 1925, s-a transformat în ceea ce s-a numit funcționalism sau funcționalism dinamic. I. Tînianov „are meritul de a fi preconizat primul sistemicitatea atît a operei unice, cît și a întregii literaturi, precum și a evoluției acesteia” [2, p.188], considerînd că „studiul evoluției literare nu e posibil decît dacă o privim ca pe o serie, un sistem pus în corelație cu alte sisteme sau serii și condiționat de acestea. Cercetarea trebuie să meargă de la funcția constructivă la funcția literară, de la funcția literară la funcția verbală” [3, p. 601].

În știința literară din ultimele decenii perspectiva sistemică presupune din ce în ce mai mult o orientare pragmatică. Această abordare sistemică a literaturii își propune, după cum afirmă M. Iglesias Santos [4, p.312], substituirea textocentrismului, caracteristic viziunii structuraliste, prin noțiunea de sistem și privește literatura într-un mod funcțional și dinamic ca pe o formă de interacțiune socială și de comunicare, ca pe un fenomen complex, care, fiind integrat într-o amplă rețea de acțiuni sociale, încetează de a mai fi valorat numai pornind de la imanența textuală. Literatura se conceptualizează, prin urmare, ca un sistem de acțiuni, procese și fenomene literare în care diferitele sale componente se integrează și se leagă reciproc.

Printre cele mai relevante orientări sistemice în abordarea literaturii, care s-au constituit în ultima jumătate de secol în diferite țări, se evidențiază următoarele:

1. Teoria (sau știința) empirică a literaturii (*Empirische Theorie der Literatur* sau *Empirische Literaturwissenschaft*), concepută și dezvoltată de grupul de cercetare NIKOL. Din 1984 grupul este integrat în institutul LUMIS (*Institut für Empirische Literatur- und Medienforschung*) al Universității din Siegen. Fac parte din acest grup, în primul rând, Achim Barsch, Peter. M. Hejl, Dietrich Meutsch, Gebhard Rush, Reinhold Viehoff și Siegfried J. Schmidt, directorul grupului. Această orientare se bazează pe o versiune parțial modificată a teoriei sistemelor a lui Niklas Luhmann și pe concepția constructivistă a sistemului dezvoltată de Peter. M. Hejl.

2. Teoria polisistemelor (*Polysystems Theory*), dezvoltată la Universitatea din Tel Aviv, în special de către Itamar Even-Zohar, Zohar Shavit, Gideon Toury și Shelly Yahalom, pornind de la funcționalismul dinamic al formalismului rus și de la teoria socială a literaturii și artei a lui Pierre Bourdieu.

3. Teoria sistemică a literaturii (*Systemtheorie der Literatur*), dezvoltată de Dietrich

Schwanitz, Gerhard Plumpe, Matthias Prangel, Henk de Berg și Niels Werber, profesori ai Universităților din Hamburg, Bochum și Leiden, în baza teoriei sistemelor a lui Niklas Luhmann.

4. Teoria structural-funcțională a literaturii (*Struktural-Funktionale Theorie der Literatur*), elaborată la Universitatea din München de către grupul de cercetare *Sozialgeschichte der deutschen Literatur 1700-1900*, care urmează teoria sistemelor a lui Talcott Parsons și concepția sociologică a culturii a lui Walter L. Bühl. Această orientare este reprezentată de Friederike Meyer și Klaus-Michael Ort.

5. Orientarea reprezentată de grupurile canadiene: HOLIC (*Toward a History of the*

Literary Institution in Canada), aparținând *Research Institute for Comparative Literature* de la Universitatea Alberta din Edmonton, din care fac parte E. D. Blodgett, Milan V. Dimic, A.G. Purdy și Steven Tötösy; și CRELIQ, integrat în *Centre de Recherche en Littérature Québécoise* de la Universitatea Laval din Quebec, printre ai cărui membri figurează Maurice Lemire, J. Melançon, Clément Moisan și D. Saint-Jacques.

Ceea ce pare a fi de necrezut este faptul că în arealul german aproape că nu sînt cunoscute teoria polisistemelor și teoriile grupurilor canadiene HOLIC și CRELIQ. După cum menționează M. Maldonado Alemán [5. p. 19], „ambele orientări nici măcar nu apar în recenziile la lucrările care s-au publicat în ultimii ani în Germania, dedicate fie prezentării unor metode și modele de mare răsunset în teoria literaturii, fie analizei specifice a legăturii teoriei sistemelor cu literatura”.

În anul 1980, S. J. Schmidt prezintă în primul volum al cărții *Schiță asupra științei empirice a literaturii (Grundriß der Empirischen Literaturwissenschaft)* o teorie complexă a actului comunicării literare. Aceasta este dezvoltată treptat, într-o manieră specializatoare și teoretizatoare, dintr-o teorie generală a actului comunicării literare în o estetică a actului comunicării literare. Teoria lui Schmidt este axată pe actul literar, și nu pe texte. În cadrul actului literar, actorii (numiți actanți), interpretează conform propriei lor experiențe, acele texte cărora le atribuie însușirea de a fi literare. Astfel, literaritatea textelor depinde de modul în care actorii, în calitate de subiecți sociali, tratează textele. Dacă actanții care produc sau citesc texte nu pornesc de la experiența lor socială primară, adică de la principiul referențialității (ceea ce înseamnă că nu răspund la întrebări de genul: ce fapte sînt descrise? sînt aceste fapte adevărate?), atunci actul comunicării literare este o *convenție estetică*, construită complementar și similar cu *convenția faptelor adevărate* din domeniul non-esteticului. Dacă perspectiva din care actanții produc sau receptează

textele nu este focusată asupra semnificației și a componentelor structurale ale textelor, ci asupra lecturii/scrierii din perspectiva varietății modurilor posibile de interpretare și percepție, atunci actul comunicării literare se înscrie în *convenția polivalenței*, construită complementar și similar cu *convenția monovalenței sensului* în domeniul nonesteticului. Pornind de la aceste premise teoretice, sînt considerate literare textele tratate de actanți drept texte literare, cu condiția ca actanții să țină cont de ambele convenții menționate mai sus. În același timp, actul comunicării literare și actul comunicării nonliterare, care constituie temele de bază ale convenției estetice și ale convenției polivalenței, sînt strict diferențiate de celelalte domenii sau acte sociale. Convenția estetică și convenția polivalenței structurează actul comunicării literare în conformitate cu cele patru roluri îndeplinite de actanți: producerea literară, intermedierea literară, receptarea literară și transformarea sau prelucrarea literară. Aceste patru roluri sînt corelate de acțiunea logică, de timp și de cauză. În procesul comunicării literare, rolurile de producere și de receptare sînt obligatorii, iar cele de mediere și de prelucrare sînt facultative. De asemenea, rolurile revenite actanților sînt și criteriile de împărțire a domeniilor teoriei actului comunicării literare: teoria actului producerii literare, teoria actului medierii literare, teoria actului receptării literare și teoria actului prelucrării literare. În toate aceste teorii, termenul de bază este actul care indică, în cazul de față, schimbarea sau menținerea unei stări de către un actant. Actantul (sau actorul) este definit drept un sistem de acțiuni individuale, colective, instituționale sau corporative. În acest sens, neurofiziologul și bioepistemologul chilian Humberto Maturana (n. 1928) definește actanții individuali drept sisteme cognitive autopoietice (orice cunoaștere este într-o strictă dependență de un sistem și de autoreferențialitate). Contextul în care se produce actul, precum și sistemul de premise care îl preced și îl determină (restricțiile, însușirile generale și particulare, necesitățile, intențiile, motivele, totalitatea cunoștințelor lingvistice și enciclopedice, convențiile sociale, normele și valorile, condițiile incontrollable ale acțiunii și restricțiile biografice ale acțiunii, adică, cele fizice, psihice, morale, sociale, politice, religioase, economice etc.) definesc modelul realității construit de actanții individuali în procesul actului comunicării literare. În teoria lui Schmidt, strategia, realizarea, rezultatul și mijloacele de înfăptuire a actului comunicării literare depind în mod esențial de limbaj, care este baza comunicării sau chiar comunicarea însăși.

Printre termenii centrali ai teoriei empirice a literaturii figurează și conceptul de *sistem literar*. Schmidt explicitează conceptul *Sistemul Literatura* sub forma unei ipoteze (H10):

H10 Sistemul de acțiuni comunicative literare (SyLKH)

În societatea noastră G există un sistem de acțiuni comunicative („System Literarischer Kommunikationshandlungen”) care se evidențiază prin următoarele caracteristici:

(a) în acest sistem acțiunile comunicative sînt orientate spre comunicate tematice estetice de natură lingvistică [...];

(b) în acest sistem acțiunile de producere și de receptare ale participanților comunicativi urmează convenția estetică (ÄLKO) și convenția polivalenței (PLKO), în timp ce acțiunile mediatorilor și cele ale prelucrătorilor, la rîndul lor, urmează alte regularități, specifice pentru SyLKH și compatibile cu ÄLKO și PLKO;

(c) SyLKH posedă o structură internă, prezintă o diferențiere *exterior-interior*, este acceptat de către G și îndeplinește în cadrul G funcții care nu pot fi realizate de niciunul dintre celelalte sisteme de comunicare [6, p. 276].

În legătură cu această ipoteză apare ideea unui Sistem social *Literatura* care, alături de alte subsisteme sociale, ca arta, știința, economia sau politica, este responsabil de realizarea unor funcții specifice în societate (de exemplu, formarea capacității reflexive,

inovative, inventive sau constituirea identității), de care beneficiază alte subsisteme sociale (de exemplu, sistemul economic sau sistemul juridic, în care activează indivizii formați de sistemul literar în plan cognitiv, emotiv, moral, etic sau normativ). Maniera în care este percepută astăzi instituția literară sau industria literară ilustrează cât se poate de bine varietatea proceselor, corelațiilor și domeniilor implicate în actul comunicării literare.

În al doilea volum al cărții *Schiță asupra științei empirice a literaturii* sînt reluate, din perspectiva teoriei empirice a literaturii, întrebările și problemele legate de istoria, sociologia, psihologia, critica și didactica literaturii. Istoria literaturii este prezentată drept o cercetare diacronică a sistemului literar [7, p. 14]. Astfel, în teoria empirică a literaturii, istoria literaturii reprezintă o cercetare a istoriei tuturor elementelor sistemului literar în contextul celorlalte sisteme sociale dintr-o societăți dată (G) sau dintr-o mulțime de societati (G1...Gn). Aceasta înseamnă că, în cadrul teoriei empirice a literaturii, istoria literaturii nu este concepută ca o disciplină autonomă, ci ca o parte componentă a macrosistemului social. Conform acestei concepții, teoria empirică a literaturii devine o metodă totală doar atunci cînd ea este capabilă să cerceteze toate aspectele, sincronice și diacronice, ale tuturor elementelor sistemului literar dintr-o societate dată (G). În teoria empirică a literaturii, considerată în forma ei totală, baza analizelor istorice o constituie schimbarea, adică modificarea diacronică a proceselor sistemului literar, de aceea, ea poate fi considerată o teorie a dezvoltării diacronice a structurilor și funcțiilor sistemului literar” [7, p. 32]. Din punctul de vedere al teoriei empirice a literaturii rezultă că didactica ar avea următoarele scopuri: perfecționarea și augmentarea participării sistemului literar la macrosistemul social, perfecționarea capacității actanților de a-și asuma cât mai multe roluri în cadrul procesului comunicării literare, precum și cunoașterea, judecarea, analiza și critica aspectelor structurale și funcționale ale sistemului literar. Teoria empirică a literaturii este dezvoltată în cadrul unei concepții mai generale a științei empirice a literaturii, ce postulează empirismul, teoretizarea și aplicabilitatea valorilor științifice și metodologice ale literaturii. Știința empirică a literaturii este obligată să țină cont de standardele de bază ale actului științific: intersubiectivitatea și explicitatea limbajului de lucru, revizuirea intersubiectivă a rezultatelor obținute, relevanța socială a problemelor cercetate. Valoarea metateoretică și aplicativă deschide largi perspective pentru o știință a aplicabilității literare, care se concentrează asupra cercetării problemelor actului comunicării literare și a diverselor roluri îndeplinite de actanți în cadrul acestei acțiuni.

Teoria sistemelor a trecut prin mai multe etape, procesul constituirii sale meriînd un studiu aparte. În forma în care este cunoscută astăzi, teoria sistemelor se bazează pe astfel de concepte ca structură, funcție, organizare, cod binar, diferență, anturaj, autopoiesis, autoreferință, comunicare. În general, un sistem este compus dintr-un ansamblu de elemente și relații interdependente care formează o unitate sistemică datorită analogiei sale structurale sau funcționale. În calitatea sa de unitate complexă, sistemul reprezintă întotdeauna ceva mai mult decît suma componentelor sale. Proprietățile sale nu se reduc la cele ale părților sau segmentelor din care se compune. Orice sistem se sprijină pe niște principii generale care îi imprimă identitate ca sistem, independent de caracteristicile sale individuale, de natura componentelor sale și de tipul de relații pe care acestea le stabilesc. La rîndul său, fiecare sistem în parte se bazează pe niște norme și reguli proprii care îl deosebesc, ca identitate specifică, de alte sisteme și de anturajul său. Sistemele se definesc, prin urmare, prin componentele sale, prin organizarea sa și prin regulile sale distinctive.

Aceste considerații de ordin general au fost specificate, dintr-o perspectivă proprie, de către patru mari reprezentanți ai gîndirii sistemice contemporane: Ludwig von Bertalanffy, Talcott Parsons, Niklas Luhmann și Peter H. Hejl. Întrucît știința sau teoria empirică

a literaturii are la bază, în primul rând, conceptul de sistem elaborat de Niklas Luhmann, vom încerca în continuare să prezentăm într-o formă cât mai sumară concepțiile despre sistem ale acestuia.

Preluând unele noțiuni din teoria despre *autopoiesis* a lui Humberto R. Maturana și Francisco J. Varela, Niklas Luhmann concepe sistemele ca entități autopoietice care au capacitatea de a stabili relații cu ele înseși și de a diferenția aceste relații de cele pe care le stabilesc cu anturajul lor [8, p. 31], prin sistem autopoetic înțelegându-se un sistem autonom și structural determinat, organizat în mod autoproducător, autoregulator și autoreferențial. Ceea ce deosebește un sistem autopoetic nu sînt proprietățile componentelor sale, ci organizarea care îl definește generic ca și clasă și o structură care îl determină în particular. Organizarea se referă la relațiile între componentele sistemului care fac ca unitatea să fie recunoscută ca entitate specifică. Prin structură se înțeleg componentele și relațiile care se stabilesc între ele și care constituie în mod concret o unitate determinată. În timp ce organizarea este comună pentru toți membrii unei clase concrete de unități și este invariabilă, deoarece dacă se schimbă, se schimbă și unitatea în sine, structura rămîne întotdeauna individuală și modificabilă. Cu alte cuvinte, orice sistem autopoetic are aceeași organizare, dar o structură diferită. Structura unei unități poate să se schimbe fără ca să se distrugă organizarea acesteia sau identitatea sa de clasă. Pentru a explica diferența dintre organizare și structură, savanții chileni Maturana și Varela [9, p. 36] au recurs la exemplul scaunului: pentru ca un obiect să fie recunoscut ca scaun e necesar să existe asemenea raporturi (relații) între părțile din care se compune (picioare, spetează, loc de șezut), ca să se producă actul de a se așeza. Cu alte cuvinte, obiectul respectiv trebuie să constituie o unitate organizată. Dacă, de exemplu, tăiem scaunul și separăm bucățile, adică îl dezorganizăm, obiectul în cauză nu va mai fi un scaun. Și dimpotrivă, este absolut irelevant, pentru a clasifica obiectul ca scaun, dacă acesta este făcut într-o formă sau alta, din părți componente concrete sau dacă între acestea există niște relații specifice. Structura sa concretă poate să se deosebească de cea a altui scaun, dar scaunul nu va înceta să fie scaun numai de aceea că structura lui este modificată, de exemplu, dacă în loc de lemn vom folosi plasticul.

Niklas Luhmann distinge trei tipuri principale de sisteme: sisteme vii, sisteme psihice și sisteme sociale. Ele se deosebesc între ele prin modul propriu de a opera autopoietic. Aceste sisteme sînt autoreferente deoarece conțin în sine însăși diferența de mediul din jurul lor, de anturajul lor. În acest sens, sistemele se pot constitui și conserva ca atare datorită elaborării și menținerii unei *diferențe directe* (*Leitdifferenz*) de mediul din jurul lor, diferență ce este inclusă în însuși conceptul de sistem. Anume această diferență definește sistemul și îi imprimă identitate, iar explicarea unui sistem presupune implicit clarificarea acestei diferențe și numai în raport cu aceasta sistemul capătă sens. Prin urmare, noțiunea de diferență constituie un concept fundamental în teoria sistemelor dezvoltată de N. Luhmann, încît unii cercetători califică acest model sistemic drept o teorie a diferenței.

Pentru menținerea și reglementarea acestei diferențe fiecare sistem trebuie să elaboreze niște limite care îl separă de mediul din jur. Limitele trebuie să distingă în mod clar ceea ce reprezintă elementele sistemului de ceea ce aparține mediului din jur, anturajului, dar și să asigure deschiderea și legătura sistemului cu exteriorul. Aceste limite vor permite selectarea elementelor care alcătuiesc sistemul și respingerea celor ce nu se consideră ca făcînd parte din sistem. Tocmai existența acestor limite sistemice și funcția lor corespunzătoare deosebesc conceptul de sistem de cel de structură. Limitele au o dublă funcție: de a separa și de a uni sistemul cu anturajul său. Dacă ele sînt clar delimitate, mult mai clare sînt și elementele care aparțin sistemului sau anturajului acestuia. Ceea ce formează anturajul se determină anume din perspectiva sistemului, a specificității sale

operaționale și organizative. Spre deosebire de unitatea sistemică, anturajul nu are limite, este un orizont deschis. Anturajul nu este sistem, dar în el coincid numeroase sisteme, ceea ce impune stabilirea deosebirii dintre anturajul sistemului și sistemele anturajului, adică a deosebirii relațiilor de dependență dintre anturaj și sistem de relațiile de dependență dintre sisteme. În cazul unui sistem determinat, celelalte unități, inclusiv cele nonsociale, vor face parte din anturajul acestuia. De aici se poate deduce că fiecare subsistem social va avea, în cadrul general al sistemului comunicativ al societății, un anturaj social extern, compus din sisteme vii și psihice, și altul intern, alcătuit din restul subsistemelor sociale. Se impune, astfel, necesitatea formulării unei teorii a diferențierii sistemice.

În opinia lui Luhmann, spre deosebire de sistemele vii și cele psihice, numai în sistemele sociale există fenomenul comunicării, de aceea comunicarea devine axa centrală a acestora. Societatea este, în esență, un sistem de comunicare și interacțiunea comunicativă generează procesul care produce componentele sistemului social. Sistemele sociale se reproduc datorită faptului că orice comunicare dă naștere în mod autoreferențial altei comunicări. Această activitate comunicativă ce caracterizează și definește sistemul social reprezintă, de fapt, o alegere în cadrul unui ansamblu de posibilități. Comunicarea constă în fuziunea într-un tot întreg a unei triple selecții: selecție în cadrul unui orizont de referințe al informației care se actualizează în timpul actului comunicativ; selecția unei acțiuni comunicative în care se concretizează și se comunică informația anterior constituită; și, în fine, selecția unui act de înțelegere după aprehensiune, din partea unui receptor, a acțiunii comunicative anterioare. Comunicarea ar rezulta deci din sinteza pe care capacitatea diferențiată a înțelegerii o stabilește între informație, acțiunea comunicativă și comprehensiunea selectate.

În sistemele literare stabilirea diferenței directe dintre sistem și anturaj se efectuează în mod operativ prin intermediul comunicării astfel structurate și datorită unui *cod binar* care o fundamentează și o reglementează într-un mod specific. În virtutea generalizării simbolice referitoare la astfel de concepte ca adevăr, frumusețe sau dreptate, și prin intermediul schematizării binare potrivit unui cod ca adevărat/fals, frumos/urât, drept/nedrept, apărute pe parcursul evoluției sociale, în sînul sistemului global al societății s-au dezvoltat multiple subsisteme diferențiate și independente din punct de vedere funcțional, ca cele economic, politic, juridic, științific, educativ, religios, artistic etc., fiecare dintre acestea fiind autoreferențial și autopoietic, cu o sferă proprie de comunicare și activitate care limitează anturajul lor. Aceste sisteme se deosebesc din punct de vedere funcțional de altele datorită codului specific ce reglementează comunicarea care le definește. Codul respectiv stabilește opozițiile binare pe care sistemul le alege pentru a se deosebi de anturajul său și care vor servi drept temelie pentru organizarea sa structurală. Astfel, sistemul juridic utilizează codul drept/nedrept, cel economic – a avea/a nu avea, cel artistic – opoziția frumos/urât, cel științific – adevărat/fals. În baza acestor opoziții binare specifice pentru fiecare sistem, care constituie diferența sa directă, unitatea sistemică selectează și elaborează informațiile care parvin din anturajul ei și reglementează în interior comunicarea. Pe parcursul dezvoltării istorice a sistemelor aceste abstracții binare s-au concretizat, desigur, în multiple feluri, dar întotdeauna au rămas legate de veșnica diferență directă respectivă. Această diferență directă nu trebuie confundată, după Luhmann, cu conceptul de idee directă. Pentru că, bunăoară, nu „frumusețea” în sine deosebește sistemul artei de alte sisteme sociale, ci opoziția binară frumos/urât, fără a fi nevoie de a opta, la determinarea limitelor sistemului artistic, în favoarea unui sau altui element al opoziției respective. Ceea ce sistemul acceptă și exclude ca elemente componente ale sistemului, ceea ce se recunoaște ca artă, economie sau știință, activitățile sale de observare și descriere a realității,

se ajustează strict la codul ales, la diferențierea sa specifică. Astfel, de exemplu, știința structurează în interiorul său interacțiunea comunicativă exclusiv în concordanță cu codul adevărat/fals, și nu cu alte coduri (frumos/urât sau drept/nedrept), va admite în sînul său ceea ce consideră adevărat și va respinge ceea ce este fals. Oricare alt aspect, perspectivă sau cod vor fi pentru acest sistem irelevante și vor fi ignorate. Ceea ce nu înseamnă că nu ar exista alt sistem care să se ocupe de aceasta. Secțiunea de realitate care nu încapă într-un sistem poate încăpea în altul; inclusiv ceea ce un sistem a acceptat ca propriul său domeniu va putea fi observat și explicat în mod diferit de către alt sistem din perspectiva specifică a aceluia, impusă de codul său. Într-adevăr, dintr-o perspectivă funcțională, sistemele se constituie pentru a oferi o soluție unor probleme sau necesități dintr-un punct de vedere specific. Este un fapt care conferă coeziune propriului sistem și împiedică echivalarea funcțională între sisteme. Astfel, sistemul juridic se limitează exclusiv la reglementarea conflictelor, cel economic – la administrarea și distribuirea bunurilor ș.a.m.d. Și niciun alt sistem nu va codifica sau elabora informația respectivă așa cum o face sistemul juridic sau cum o face, respectiv, sistemul economic. Deci jurisprudența nu poate fi înlocuită de economie, nici arta de religie. Nu poate exista redundanță funcțională: orice interferență a unui sistem în altul ar însemna un conflict cu sine însuși care îi împiedică să acționeze corect sau poate conduce la distrugerea sa. În acest sens, se poate spune că specificitatea oricărui sistem social modern se întemeiază pe diferențierea sa funcțională, pe funcțiile specifice care îi corespund. Datorită autonomiei sale și specificității funcționale, sistemele sociale operează în mod închis. Și tocmai în virtutea acestui fapt, deși diferite sisteme pot, într-adevăr, să se observe și să se descrie reciproc, ele sînt incapabile de a comunica între ele; iar încercînd acest lucru, fiecare dintre ele va reglementa propriile sale acțiuni comunicative conform codului care le definește, fără ca în niciun moment să poată să-și asume codul altor unități sistemice. Comunicarea este întotdeauna intrasistemică, niciodată intersistemică, este descrierea conform unui cod exclusiv a evenimentelor care se întîmplă afît în propriul sistem, cît și în altul străin.

Dintr-o perspectivă constructivistă, Peter M. Hejl concepe sistemele sociale ca pe un ansamblu de indivizi care și-au construit sub aspect social același model de realitate și care interacționează și comunică între ei în conformitate cu acest model. Concepute astfel, sistemele sociale apar ca rezultat al interacțiunii unui subiect cu alt subiect și în urma formării unor modele de realitate asemănătoare. Hejl deosebește, din punct de vedere conceptual, în opiniile sale despre sistem între *organizare* și *componentă*. Dacă, de exemplu, componenta unui sistem social apare ca ceva constituit de către indivizii care îl formează, organizarea sistemului este modelul de interacțiune între componentele sale care rămîne stabil pe parcursul perioadei de observare și cercetare. Dintr-o asemenea concepție despre sistemul social rezultă că nu comunicarea, ca în cazul concepției lui Luhmann, este componenta principală a unui sistem social, ci individul, de unde reiese că orice sistem social va fi determinat de interdependența cunoașterii cu acțiunea. De aceea, în opinia lui Hejl, sistemele sociale sînt sisteme nereferențiale care permit stabilirea unei ambianțe sociale comune pentru toți membrii sistemului prin intermediul construirii sociale a realității în calitate sa de cadru general de comunicare și activitate. Modelul de realitate construit este, în fine, nucleul sistemului social și condiția necesară a oricărei entități sistemico-sociale.

În teoria sistemelor pot fi deosebite două orientări: una structural-funcțională și alta funcțional-structurală. Concepția structural-funcțională se axează pe cercetarea organizării interne a sistemului, considerîndu-se că structura este premergătoare funcției sistemului și organizarea sa are ca finalitate prioritară menținerea acestei structuri. Concepția funcțional-structurală, dimpotrivă, pretinde că funcția este cea care reglementează și determină structura

sistemului, cercetarea axându-se, în asemenea caz, nu pe diferite elemente structurale ale sistemului, ci pe relațiile interne existente între componentele sistemului, pe de o parte, și pe relațiile externe ale sistemului cu anturajul său, pe de altă parte.

În știința empirică a literaturii conceptul de sistem literar reprezintă un element teoretic fundamental. În modelul propus de Schmidt, sistemul literar constituie un subsistem social, care este structurat în interiorul său din acțiuni comunicative de producere, mediere, receptare și prelucrare sau transformare, deosebindu-se în exteriorul său de alte subsisteme sociale datorită funcționării convenției estetice și celei a polivalenței. În același timp, în cadrul sistemului global al societății sistemul literaturii îndeplinește niște funcții specifice ce îi sînt proprii: cognitivă, normativă și emotivă.

După cum a insinuat Barsch [10, p. 1-3], la baza acestui model se află un concept restrictiv de sistem care limitează elementele și acțiunile comunicative ale sistemului literar la cele patru tipuri menționate mai sus (de producere, mediere, receptare și prelucrare sau transformare), excluzându-se un ansamblu amplu de fenomene comunicative și necomunicative care se află în legătură directă (de exemplu, cauzală) cu acțiunile literare și care formează inclusiv contextul său constitutiv. „Deja discuțiile fără referire nemijlocită la texte, de exemplu, despre personalitatea autorilor sau despre fixarea unei lecturi publice (întîlniri cu cititorii) sau o apariție editorială dorită, decad din sistemica TEL [teoriei empirice a literaturii] drept acțiuni comunicative ne-literare. Foarte la general, deci nu numai pentru sfera medierii, acest lucru este valabil pentru toate acțiunile <...>, fără referire directă la text <...>.” [11, p. 310]. În consecință, după cum afirmă Gebhard Rusch, „teoria empirică a literaturii oferă o reprezentare fragmentară sau lacunară a împlinirii în general focusate, legate de procesele literare” [11, p. 310]. Că lucrurile stau tocmai astfel vorbește și faptul că în chiar sînul științei empirice a literaturii, îndeosebi de către G. Rusch, s-a pus problema necesității fundamentării acestui model în baza unui concept de sistem mai larg care ar permite integrarea în sistemul literaturii a totalității fenomenelor literare eterogene existente în societate, dar nu numai a acțiunilor comunicative realizate în mod direct cu un text considerat literar [11, p. 307]. În acest scop, G. Rusch deosebește două variante teoretico-sistemice: clasificatoare și holistă, propunînd fundamentarea științei empirice a literaturii în baza variantei holiste.

Conform concepției clasificatoare despre sistem, proprie științei empirice a literaturii în versiunea lui Schmidt, sistemele reprezintă o organizare ordonată a componentelor ce aparțin uneia și aceleiași clase. Din această perspectivă, elementele sistemului se determină în ordinea apartenenței lor la dimensiunea extensională a aceluiași concept, de unde rezultă că limitele sistemului sînt limitele pe care le impune extensiunea conceptului ales. În modelul propus de Schmidt este ales conceptul unei clase specifice de obiecte și circumstanțe: acțiunile literare. Astfel, sînt considerate elemente ale clasei acțiunilor comunicative literare elementele care constituie sistemul literaturii. În acest caz, conceptul ales pentru determinarea componentelor sistemului nu este conceptul de sistem propriu-zis, ci conceptul de clasă, adică o condiție eminentă clasificatoare. Schmidt avansează un concept de clasificare, și nu un concept global de organizare sistemică. Ceea ce se poate aștepta de la asemenea concept în cel mai bun caz este stabilirea, prin urmărirea unor criterii analitice, a unui ansamblu ordonat de clase de acțiuni, adică o sistematizare a claselor de acțiuni literare de producere, mediere, receptare și transformare, și nu specificarea organizării propriu-zise a sistemului. În fine, știința empirică a literaturii, propusă de Schmidt, prezintă doar un model de clasificare a acțiunilor literare, fără a reuși să ofere un model funcțional de organizare propriu-zisă a literaturii în societate. Consecințele care se desprind de aici sînt evidente: „Statutul teoretic al acțiunii comunicative ne-literare, <este> neclarificat,

respectiv, poate fi stabilit doar ne-teoretic <...>, sau <va fi> subsumat ca prelucrare literară” [11, p. 310].

În modelul propus de Schmidt criteriul de delimitare al sistemului literar – convenția estetică și convenția polivalenței – se fixează în mod absolut independent de organizarea pe care o prezintă acțiunile considerate ca părți integrante ale sistemului. Cu alte cuvinte, tocmai factorul care conferă condiția de sistem unui ansamblu de acțiuni, adică organizarea elementelor acestui ansamblu, nu se ia în considerare la determinarea limitelor sistemului propriu-zis. Și chiar dacă funcția atribuită convențiilor literare poate constitui, la nivelul acțiunilor comunicative, un factor de ordonare și de reglementare, inclusiv de diferențiere, această funcție și aceste convenții nu oferă, în schimb, nicio informație structurală ce ar permite să se determine care entități (indivizi, acțiuni, circumstanțe, obiecte etc.) se leagă și interacționează cu alte entități, precum și entitățile prin care se realizează legăturile și interacțiunile respective. Or, după cum consideră G. Rusch [11, p. 314], exact aceste interacțiuni, adică organizarea specifică a entităților, sînt cele care fixează în mod operativ condiția și numărul (cantitatea) componentelor și limitele sistemului.

Concepția holistă despre sistem face, în schimb, o deosebire strictă între apartenența la sistem și modul de apartenență, admițînd, în consecință, „o ontologie a componentelor principală *deschisă*” [11, p. 322], care permite o lărgire clară a componentelor sistemului, așa cum au fost stabilite acestea de către Schmidt. Așadar, „pe lîngă oameni ca și componentele <...> cele mai principale <...>, pot fi considerate componente <...> și alte obiecte, de care ei se folosesc, pe care le produc, le consumă etc. Deci nu e vorba numai de acțiuni literare, ci și de cărți, manuscrise, librării, edituri și de toți oamenii care acționează în contextul literaturii” [11, p. 322]. Fenomenele literare se manifestă acum nu numai într-un domeniu compus doar din fenomene literare, ci ca și componente diferite ale unităților (ne-autopoetice) ale sistemului (de exemplu, edituri, școli, instituții superioare de învățămînt, administrația culturii etc.), chiar și fără afiliere la (dar nu și fără legătură cu) astfel de contexte sistemice (de exemplu, autori liber-profesioniști) [12, p. 185].

Perspectiva holistă, prin urmare, oferă avantajul semnificativ de a determina componentele sistemului în corespundere cu interrelațiile și concomitența lor, și nu pornind de la apartenența la vreo clasă sau categorie oarecare. În afară de aceasta, viziunea holistă permite fixarea limitelor sistemului în baza propriei organizări sistemice. Activitățile, fenomenele și procesele care pot fi considerate, din această perspectivă, ca aparținînd sferei literaturii sînt deci multiple și de natură foarte diversă și complexă. Ele includ un registru amplu: de la acțiunile concrete pe care le realizează în procesul comunicării literare autorii, receptorii, editorii, librării, mijloacele de comunicare în masă, interpreții, criticii, instituțiile educative, traducătorii etc. pînă la manifestările și fenomenele comunicative ca cele de interferență literară și culturală, interpretările normative, procesele de instituționalizare și de canonizare, normele estetice, piața literară, intertextualitatea culturală, interdependența mediatică, adaptările cinematografice etc.

În acest caz, literatura poate fi concepută, în opinia lui G. Rusch, ca un sistem compus din elemente și fenomene eterogene în sensul larg al cuvîntului, legate între ele exclusiv datorită relației lor directe sau indirecte cu conceptul de literatură sau cu unele texte considerate literare. Literatura, în calitatea sa de ansamblu organizat de *fenomene literare*, constituie o sferă multidimensională în care intervin factori *cognitivi* („microfactori” de natură biopsihică, proprii dimensiunii individului), *sociali* („mezofactori” aparținînd nivelului de interacțiune, interindividuală și intersubiectivă, precum sînt factorii lingvistici, politici, instituționali etc.) și *ecologici* („macrofactori” constituiți de condiționări sociale, economice, juridice, tehnologice, educative, geografice etc.). Datorită condiției sale

multidimensionale, pentru descrierea și explicarea literaturii nu este suficientă „o literatură/teorie unificată asupra textelor sau acțiunilor sau un sistem subsocial” [12, p. 176]. Adică, explicarea și analiza ei adecvată cere un procedeu, de asemenea, multidimensional care ar include aspectele cognitive, sociale și ecologice.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. R. Baasner, *Methoden und Modelle der Literaturwissenschaft. Eine Einführung.* - Berlin: Erich Schmidt, 1996.
2. I. Plămădeală, *Opera ca text. O introducere în știința textului*, Chișinău: Prut Internațional, 2002.
3. I. Tînianov, *Despre evoluția literară.* În: *Ce este literatura? Școala formală rusă.* - București: Univers, 1983.
4. Santos M. Iglesias, *El sistema literario: teoría empírica y teoría de los polisistemas.* - În: *Avances en Teoría de la Literatura*, Santiago de Compostela: Universidade, 1994, p. 309-356.
5. Alemán M. Maldonado, *El pensamiento sistémico en la teoría literaria alemana I* // *Revista de Filología Alemana.* 1999, nr. 7, p. 15-60.
6. S. J. Schmidt, *Grundriß der Empirischen Literaturwissenschaft. Der gesellschaftliche Handlungsbereich Literatur*, Braunschweig/Wiesbaden: Vieweg, 1980.
7. S. J. Schmidt, *Grundriß der Empirischen Literaturwissenschaft. Zur Rekonstruktion literaturwissenschaftlicher Fragestellungen in einer Empirischen Theorie der Literatur*, Braunschweig/Wiesbaden: Vieweg, 1982..
8. N. Luhmann, *Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie*, Frankfurt/Mein: Suhrkamp, 1984.
9. H. R. Maturana/ F. J. Varela, *El árbol del conocimiento. Las bases biológicas del conocimiento humano*, Madrid: Debate, 1990.
10. A. Barsch, *Handlungsebenen des Literatursystems // SPIEL (Siegener Periodicum zur Internationale n Empirischen Literaturwissenschaft)*, 1992, nr. 11/1, p. 1-23.
11. G. Rusch, *Zur Systemtheorie und Phänomenologie von Literatur. Eine holistische Perspektive // SPIEL (Siegener Periodicum zur Internationalen Empirischen Literaturwissenschaft)*, 1991, nr. 10/2, p. 305-339.
12. G. Rusch, *Literatur in der Gesellschaft.* În: Schmidt S. J. (ed.). *Literaturwissenschaft und Systemtheorie. Positionen, Kontroversen, Perspektiven*, Frankfurt/Mein, Suhrkamp, 1993, p.170-193.